

Perecz László

Horváth Barna és jogszociológiája

A magyar jogfilozófia és a magyar filozófia
„szociologizáló hagyománya”

Absztrakt: A tanulmány a magyar jogfilozófia talán legszínesebb alakjával, Horváth Barnával és legjelentősebb művével, Horváth *Jogszociológiájával* foglalkozik. Gondolatmenete három részre tagolódik. Először bemutatja a 20. század első felének magyar jogfilozófiai iskoláját: áttekinti Pikler Gyula, Somló Bódog, Moór Gyula és Horváth Barna munkásságát. Másodszor, részletesebben elemzi Horváth „szinoptikus jogelméletét” és jogszociológiájának tartalmi összetevőit. Harmadszor, végül, megvizsgálja a magyar jogfilozófiai hagyomány és a magyar filozófia „szociologizáló hagyományának” viszonyát. Következtetése szerint a magyar jogfilozófiai hagyomány képviselői nem helyezhetők el a magyar filozófia „szociologizáló hagyományában”.

Kulcsszavak: Demeter Tamás, Horváth Barna, magyar filozófia, magyar jogfilozófia, magyar szociológia, Moór Gyula, Pikler Gyula, Somló Bódog

Tanulmányunk címe kifejezetten megtévesztőnek minősíthető. Nem annyira a címe, mint inkább az alcíme árulja el, miről is lesz szó a következőkben. Amiről beszélni fogunk, az ugyanis inkább a magyar jogfilozófiai hagyomány és ennek a jogfilozófiai hagyománynak a helye a magyar filozófia „szociologizáló hagyományában”. Horváth Barnát és fő művét, a híres *Jogszociológiát* csupán ennek összefüggésében tárgyaljuk majd.

Gondolatmenetünk közelebbről három egységre tagolódik. Először számba vesszük az említett magyar jogfilozófiai hagyományt: előzetesen kiemelve, hogy a magyar filozófia szerves hagyományokat egyébként nélkülöző fejlődésfolyamatának kivételesen kontinuous részhagyományáról van szó, sorra vesszük a hagyomány legfontosabb alakjait és meghatározó műveit. Majd Horváth „szinoptikus jogelméletének” és jogszociológiai főművének tárgyalására térünk: az előbbit a neokantiánus jogfogalmat radikalizáló teóriaként, az utóbbit pedig nem is annyira szigorú értelemben vett „jogszociológiaként”, mint inkább a jog „társadalom- és történelemelméleteként” azonosítva. Végül a szociológia, a jogszociológia és a hazai filozófia említett „szociologizáló hagyományának” viszonyáról beszélünk, arra a következtetésre jutva, hogy a magyar jogfilozófiai hagyományt aggályos elhelyezni a „szociologizáló hagyomány” említett vonulatában.

Magyar jogfilozófiai hagyomány

Magyar jogfilozófiai hagyomány? Hogy ilyesmi létezik vagy a létezése egyáltalán értelmesen fölvethető, az éppenséggel nem látszik triviálisnak. A magyar filozófiában ugyanis, úgy tűnik, nincsenek szerves hagyományok, ahogy maga a magyar filozófia egésze sem látszik hagyományt képezni. Ebben az értelemben a magyar filozófia szembetűnően különbözik az európai filozófiától.

Az európai filozófia, lényegében, az egzisztenciális kérdésekre fogalmazott reprezentatív válaszkísérletek kanonizált hagyományának nevezhető. Az európai ember egzisztenciális kérdéseire adott válaszkísérletek sorában születnek reprezentatívak, amelyek nem csupán választ próbálnak adni, hanem valahogyan magukat a kérdéseket is képesek újrafogalmazni, így olyan fontosnak és jelentősnek látszanak, hogy számon kezdjük őket tartani. Ezekből a reprezentatív válaszkísérletekből formálódik ki a hagyomány: az a filozófiai korpusz, ami régi, ami a miénk, és amivel valahogy élő kapcsolatban vagyunk. A hagyomány csúcsein álló gondolkodók pedig kanonizálódnak: kialakul a legfontosabbnak, legjelentősebbnek tartott bölcselek listája, a klasszikus filozófusok névsora. A kanonizált hagyomány tehát valamilyen rövid névsor és áttekinthető könyvtár: a filozófusok egymást követő nemzedékeit ezek a nevek fascinálják és ennek a könyvtárnak darabjai foglalkoztatják.

Ebben az értelemben, egyértelműnek látszik, magyar filozófia nem létezik: nincs kánonja és nem képez hagyományt. Egyrészt, nincs kánonja. Hogy ki benne a fontos-jelentős szereplő, annak megítélésében hiányzik a közmegegyezés; hogy van-e klasszikus filozófusa, az még vita tárgyát sem igen képezi – nincsen. Hogy ennek az említett európai bölcseleti kánonnak létezik-e egyáltalán magyar szereplője, nagyon is kérdéses. Másrészt, nem képez hagyományt. A magyar filozófia egyetlen hagyománya éppen a folyamatos hagyománytörés (Percz 2019).

Néhány példa csupán, a legszembetűnőbbek. 17–18. század. Az első magyar nyelvű filozófiai műként, ismeretesen, Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediájá*t tartjuk számon: az Utrechtben 1653-es impresszummal kinyomtatott, ám ténylegesen 1655-ben megjelent munka – eredetileg a triviális iskolát látogató, tizenhárom-tizenhat éves gyerekek számára összeállított tansegédlet – egyik fejezetében Descartes bölcséletének kivonatos összefoglalását nyújtja. Ehhez képest rá ötnegyed évszázadra, 1772-ben Sartori Bernát minorita rendi tanár *Magyar nyelven filozofia* címmel teszi közzé könyvét, előszavában magának tulajdonítva az elsőséget, hogy magyarul próbálkozik filozófiával: a skolasztika szellemében készített munka szerzőjének tehát láthatóan sejtelve sincs róla, hogy elődje, bizony, már kísérletezett a bölcsélet magyar nyelvű megszólaltatásával. A 19. század vége, századforduló. A hazai filozófia modern intézményrendszerének megteremtője és a magyar filozófiai műnyelv modernizálója, a termékeny filozófiai szerző és nagy hatású fordító, Alexander Bernát hosszú nyugati tanulmányútjáról hazatérve és szisztematikus építkezésbe fogva minden erejével arra törekszik, hogy túllépjen a hazai bölcséleti szcena korábbi kondícióin: a maga receptív bölcséletét éppen egyetemi elődje, Horváth Cirill rendszerfilozófiája ellenében hozza létre. A húszas évek. A forradalmak után, a háború utáni új korszakban aztán hirtelen magának Alexandernek a filozófiája hullik a semmibe: Pauler Ákos tiszta logikai platonizmusa egyszerre háttérbe szorítja a századelő valamennyi törekvését. 1948–1949, a „fordulat éve”. A „polgári filozófia” szétzúzásával, a szovjetmarxizmus megjelenésével, a filozófiának a politikai hatalom legitimációs ideológiává alakításával aztán Pauler tűnik el gyorsan a süllyesztőben: alakjáról és művéről évtizedekig szó sem esik.

A hagyománytöréseknek ebben a hagyományában tényleg kivételesnek látszik, amit az egymást követő jogfilozófusok sorában fölfedezhetünk. A magyar jogfilozófiai hagyomány valóban hagyománynak minősíthető: az egymással mester–tanítvány-viszonyban álló szereplői egymás gondolataira építve, az átvett gondolatot továbbalakítva és meghaladva szerkesztett gondolati evolúciót képeznek meg. A történelmi fordulatok nyomot hagynak ugyan a szereplők sorsán, a rendre bekövetkező kataklizmák az életutakat is kettétörik – az egymást követő jogfilozófusok munkásságában mégis fölfedezhető személyes kapcsolatokban is megnyilvánuló, azonos problémaközelítésekben is kifejeződő bölcséleti hagyomány.

A múlt század első fele magyar jogfilozófiai iskolának négy szereplőjéről emlékezünk meg röviden: Pikler Gyuláról, Somló Bódogról, Moór Gyuláról és Horváth Barnáról. Maga az iskola tudvalévően több szereplőt foglal magába: ide tartozik a munkásságát még az előző században kifejtő Pikler-előd Pulszky Ágost, illetve ide sorolhatók a munkásságukat a korszak végén csupán elindító Horváth Barna-tanítványok, Bibó István (Zsidai 2008b) és Szabó József. Mindenesetre a választott négy szereplő ismeretesen a korszak jogbölcséletének négy legjelentősebb alakja: a hagyomány folyamatosságát fenntartó négy gondolkodó. Pikler a század első, Somló a század második évtizedének legfontosabb jogfilozófusa, Moór a két háború közötti évtizedek hivatalos jogfilozófiájának legpozíciónáltabb alakja, Horváth a harmincas évek legeredetibb jogelméleti gondolkodója. A hagyomány kontinuitása valóban közvetlenül a személyükben testesül meg: Somló Pikler-tanítvány, Moór Somló-tanítvány, Horváthot Moór indítja el, és – a harmincas évek derekán bekövetkező látványos szakításukig – mentorként támogatja tudományos pályáján (vö.: Szabadfalvi 1995, 2011, 2014; Percz 1998; Hell, Lendvai és Percz 2000: 100–127).

Pikler Gyula (1864–1937) munkássága a „belátásos elmélettől” az érzékelés fiziológiájáig ível. Híres „belátásos elmélete” organicista-evolucionista társadalomképre épül. Fölfogása szerint az emberi cselekedetek mozgatóereje a „célszerűségi belátás”. A társadalom egésze élő organizmus, benne az emberek maguk is organizmusok: szükségleteik kielégítésére törekszenek tehát. A társadalmi intézmények (a tudománytól és a művészettől az erkölcsig és a jogig) és közösségek (a családtól a nemzetségen és a törzsön keresztül a nemzetig és a gazdasági egyesülésekig): valamennyien a szükségletkielégítési cél elérésére rendelt eszközök. Az organicista-evolucionista társadalomkép szükségképp vezet lélektani, közelebbről fiziológiai lélektani kutatások felé. A társadalom tudományát alkalmazott lélektannak tekinti. Felfogásában a társadalmi tények az emberi lélek alaptényeivel, a társadalmi viselkedés törvényei az egyéni pszichikum pszichofiziológiai törvényeivel magyarázhatók. A belátás egyben további tudományos programját is meghatározza: a pszichikai folyamatok eredményeként előálló társadalom megismeréséhez maguknak a pszichikai folyamatoknak a tanulmányozására van szükség. Ez irányú kutatásai azonban fokozatosan önállósulnak és mind kevésbé képesek betölteni a nekik szánt megalapozó funkciót. Mint kísérleti pszichológus, nemzetközi ismertségre tesz szert, mint a természettudományos metodológiát követő pozitívizmus megkésett híve, munkássága mind anakronisztikusabbá válik (Szabó 1973; Szabadfalvi 2011: 97–108).

Somló Bódog (1873–1920) a pozitívista szociológiától a neokantiánus jogfilozófiáig jut el. Roppant receptív gondolkodóként a maga pályáján mintaszerűen követi azt a hatalmas gondolati orientációváltást, amely alkotókorszakának – az előző század utolsó és az új század első két évtizedének – kontinentális filozófiájában bekövetkezik. A pozitívista szociológia képviselőjeként indul: az állami beavatkozást és az individualizmus szembeállító nagy hatású monográfiája a társadalom naturalista magyarázóelméletét nyújtja. Magyarázóelméletének alapja az emberi cselekedetek végső motívumaként azonosított „önkiegészülés” két determinánsának, a szervezetnek és a környezetnek az elkülönítése. Szomorúan rövidre szabott alkotói pályájának közepén, az új évszázad első évtizedének végén bekövetkező cezúra aztán mind diszciplinárisan, mind irányzati tekintetben határozottan kettéosztja a munkásságát. Diszciplinárisan a szociológiától a filozófia felé fordul, irányzati tekintetben a naturalista pozitívizmus hívéből az antinaturalista újidealizmus elkötelezettje lesz. Második korszakának kétségkívül legfigyelemreméltebb eredménye voltaképpen a főműve, terjedelmileg rendkívül nagyszabású, gondolatilag kivételesen mély jogi alaptana. A máig a magyar jogelméleti irodalom legjelentősebb művének tekinthető, szubtilis neokantiánus fogalmakkal építkező nagymonográfia a kontinentális és az angolszász jogbölcseletre egyaránt számottevő hatást gyakorol. A mögöttünk hagyott évtized Somló-kutatásai (Takács 2016; Pethő 2021; Percz 2017, 2023) most amellettt érvelnek, hogy e második korszak után egy harmadik korszak is azonosítható a pályáján: ebben részben egy konzervatív állambölcselet körvonalazódik, részben pedig a neokantianizmustól egyfajta érvényességfilozófiai pozíció felé történő elmozdulás mutatkozik.

Moór Gyula (1888–1950) a neokantiánus jogfilozófia rendszerétől indul el és az „új kultúrfilozófia” jogbölcseletéig érkezik meg. Az ő váltása nem olyan megvilágosodásszerűen éles, mint Somlóé volt: munkásságának fokozatos orientációváltása a korszak szellemi átalakulása, a neokantianizmus plauzibilitásvesztése és az új szellemtörténeti korérzékelésben való föлдoldódása nyomán következik be. Kiindulópontja tehát mesterének, Somlónak

a maga fordulata után kialakított pozíciója: jog neokantiánus bölcselete. Saját rendszerét ugyan maga sohasem nevezi neokantiánusnak: önminősítése szerint „összefoglaló jogfilozófiája” azonban egyértelműen neokantianizmus szemléleti keretei között épül ki. Rendszerében a jogfilozófia három vizsgálódási területet foglal magában: a jogi alaptant, a jog szociológiáját, illetve a jogi értéktant-jogi axiológiát öleli föl. A jogi alaptan a jog fogalmának meghatározásával, a jog szociológiája a jog általános „okozati összefüggéseinek” kutatásával, a jogi értéktan a helyes jog kérdésének vizsgálatával foglalkozik. Pályájának zenitjén végrehajtott orientációváltása eredményeként megtalált irányt „új kultúrfilozófiának” nevezi és az újabb jogbölcseleti szintézis szemléleti alapjának gondolja. A teoretikus váltás három gondolati tradíció vonatkozásában is érezteti hatását: egyszerre jelent filozófiatörténeti, a neokantianizmuson belüli és a neokantianizmuson túlmutató fordulatot. Filozófiatörténetileg Kanttól Hegel felé való közeledéssel lesz egyenlő, a neokantianizmuson belül a marburgi iskola felől és a badeni iskola felé irányuló hangsúlyváltást jelent, a neokantianizmuson túli fordulatot pedig a hartmanni lételmélet fokozatos fölfedezése bizonyítja. A tervezett új szintézis azonban végül is nem készül el, az új irány jogfilozófiai következményeire vonatkozó reflexiók a vázlatok szintjén maradnak meg (Szabadfalvi 1994).

Horváth Barna (1896–1973) a szinoptikus jogelmélettől a jog mezőelméletéig jut el. Az ő kiindulópontja is közvetlen elődjének pozíciója: a poszt-neokantiánus álláspont. Valójában csupán azért radikalizálja a tény és az érték neokantiánus szembeállítását és csak azért hangoztatja a módszertisztaság követelményét, hogy rávilágíthasson a neokantiánus jogfelfogás társadalomidegenségére. Sajátos törekvése a különféle gondolati hagyományok közötti közvetítés, a neokantiánus hagyomány más hagyományok fényében való reflektálása: vállalkozása ilyenformán a „paradigmák metszéspontján” született teóriaként fogható föl (Zsidai 2008a: 35–63.). Ennek a törekvésnek sikeres megnyilvánulása lesz a *Sein* és a *Sollen*, a tények és az értékek egymástól szigorúan elválasztott világát az alanyi szemléletben „egybelátó”, alább részletesebben ismertetendő szinoptikus jogelmélet. A jogot tények és normák összekapcsolódásaként fölfogó törekvésének késői megnyilvánulása pedig, már a háború után, az emigrációban született tanulmányának teóriája, a jog mezőelmélete. Az elmélet hátterét a fizikai világképnek a modern fizika eredményei nyomán bekövetkező átalakulása képezi. Ennek nyomán a jog mezőelmélete három mezőt – azaz három „univerzumot” – különböztet meg: az individuumot mint legkisebb mezőt, a fizikai univerzumot mint legnagyobb mezőt és a társadalmi univerzumot, mint az előző kettő között közvetítő mezőt. Az individuum másképpen „teljes szubsztancia”, a fizikai univerzum pedig „teljes eljárás”. A kettő közötti kapcsolatot a társadalmi univerzumban a jog állítja helyre, sajátos jogi mezejének törvénye, az igazság segítségével. A jog mezőelmélete azonban nem kidolgozott teória: csupán gondolati ötlet inkább. A szinoptikus jogtan egykori megfogalmazója nem nyújt vele korábbi rendszeréhez fogható teljesítményt (Szabadfalvi 2014: 147–175).

Az egészen vázlatosan fölillantott portrék egymásutánja megmutatja: a magyar jogfilozófiai iskola valóban hagyományt képez. Történetének félszázadát nem csupán politikai cezúrák szabdalják szét: gondolati paradigmaváltások is tagolják. A történet, láttuk, a pozitívizmustól indulva a neokantianizmuson keresztül különféle „poszt-neokantiánus” pozíciókig vezet. A gondolati váltások nyomán ugyanakkor mégis egymással összefüggő teljesítményeket magában foglaló, szerves hagyomány képződik meg.

Szinoptikus jogelmélet és jogszociológia

Horváth legfontosabb könyve, teoretikus fő műve a híres *Jogszociológia*. Ez, figyelemre méltó módon, eredeti német kiadása (Horváth 1934) után csak jó hat évtizeddel később lát napvilágot magyar fordításban (Horváth 1995). A terjedelmes munka két, világosan elkülönülő részre oszlik: az első, rövidebb rész a jogszociológia ismeretelméleti alapjait foglalja össze – ez dolgozza ki a szinoptikus módszert –, a második, valamivel hosszabb rész a jogszociológia problémáit veszi sorra – ez a kidolgozott módszert alkalmazza jognak mint társadalmi-történelmi jelenségnek a magyarázatára.

A szerzői szándék szerint az első rész funkciója csupán a második rész megalapozása: spekulatív teória tehát csak a gyakorlati alkalmazást van hivatva szolgálni. Az elkészült monográfiában magában azonban, úgy tűnik, ellenkezőleg, a kidolgozott teória jelentőségéhez képest az alkalmazás halványabbnak tűnik. Ahogy a mű fordítójának, a kitűnő Horváth-értelmezőnek az előszava fogalmaz: az „Első részben kifejtett alapgondolat átütő jellegéhez képest »az eredmény« – Horváth talán túlságosan is kíméletlen szavaival élve – »tényleg színtelen, semmitmondó«” (Zsidai 1995: 51). Maga Horváth ugyanis már az első kiadás után alig néhány évvel később készített összefoglalásában hasonlóan ítéli meg monográfiája két részének viszonyát.

A gondolkodás történetében gyakran előfordul, hogy új alapgondolat első ízben olyan groteszk alkalmazásban tör keresztül, amely semmi arányban sem áll a később felismert jelentőségéhez. Nálam is a szemléleti módszer megtalálása a hegyek vajúdásával, a jog és a társadalom közötti „csökkenő teljesítmény törvényszerűsége” pedig, amelyet a módszer alkalmazása útján véltem elérni, a neveléséges egerke születésével volt egyértelmű. (Horváth 1941: 67–68)

Horváth szinoptikus jogelméletének nyilvánvaló kiindulópontja a neokantiánus jogfogalom. Ennek fölfogásában a jog magatartásokat és szabályokat egyaránt átfogó jelenségvilága a „valóság” és az „érték” fogalmi dualitásában ragadható meg, a jogtudomány pedig a valóságtudományokkal szembeállított értéktudományok egyike lesz. A neokantiánus hagyományból származó megkülönböztetést Horváth továbbgondolja és radikalizálja: a tény és az értéket nem egyszerűen a fennállás két síkjának tekinti, hanem logikai ellentétként fogja föl. Formulázásában a tény létező, az érték érvényes „valami”. A tény tér- és időbeli, okozatosan szükségszerű és érzéki valami, az érték nem tér- és időbeli, nem okozatosan szükségszerű és nem érzéki valami. Az előbbi létező, az utóbbi objektíve fönnálló, azaz érvényes valami tehát. A „valami” tartalmilag meghatározatlan „felsőfogalom”: bevezetése arra szolgál, hogy a tény és érték egyáltalán elgondolható – logikai viszonyba vonható – legyen. Tény és érték logikailag eszerint diszparát (közös tartalmi jegy nélküli), diszjunktív (terjedelmük egyetlen részében sem közös) és repugnáns (egymást kölcsönösen kizáró) fogalmak. Logikailag egymás negációját jelentik: kontradiktórius ellentét áll fönn közöttük.

A tény-érték-viszony logikai ellentétként történő fölfogása a módszertisztaság követelményéhez vezet. Minthogy tény és érték logikai ellentétben állnak, valamely tudomány ismerettárgya vagy csak tény lehet, vagy csak érték. Ha a tudomány tárgya tény, a kauzalitás kategóriájával dolgozó természettudományról-valóságtudományról, ha

ellenben a tudomány tárgya érték, az érvényesség kategóriájával dolgozó szellemtudományról-normatudományról van szó. Ilyenformán kizárólag kétféle módszer lehetséges: a kauzális vagy a normatív, következésképp pedig kizárólag kétféle tudomány létezhet: a természettudomány vagy a szellemtudomány. Tény és érték törzsfogalmi logikailag kimerítve az ismerettárgyak lehetséges körét, a kettőből így nem képezhető egy esetleges harmadik ismerettárgy. A módszertisztaság feltétlen követelményét megsértve, a módszerszinkretizmus hibáját követnénk el.

Horváth megfogalmazásában:

[A] jog lehet természet és ezen túlmenően történelem. Magának a jognak a normativitása és értékjellege semmiképpen sem prejudikálja tér-időbeliségét és természethez való kötöttségét, sőt kellés és lét, norma és természet, érték és valóság logikailag kizárják egymást. A jog teljes mértékben alkalmas arra, hogy *vagy* normára, illetőleg értékre vonatkoztatott *természet*, *vagy* természetre, illetve valóságra vonatkoztatott *norma* legyen, hiszen maga a jog e kettő módszertiszta színopszisában rejlik anélkül, hogy normativitásának akárcsak a legkevésbé is árthatna a természethez való kötöttsége, s különösképp anélkül, hogy a kettő logikai ellentéte érvénytelenné válna vagy elmosódna (Horváth 1995: 70).

A szinoptikus módszer nem a különböző területek összeolvasztását jelenti tehát: a különböző területek „egybenézését”. A színopszis ilyenformán a „módszerek módszere” (Horváth 1995: 113).

Horváth szinoptikus elméletét eljárási jogelméletnek szokás minősíteni. Tárgyadekvátabbnak tűnik azonban vele kapcsolatban a jogalkalmazói jogelmélet minősítése. Ha a jogalkalmazást – Weber nyomán – elvont jogtétel konkrét tényállásra való alkalmazása során megszülető konkrét jogi döntésként fogjuk föl, nos, akkor a színopszisban a norma és tény, érték és valóság hasonló egymásra vonatkoztatását fedezhetjük föl. Ahogy jogalkalmazásnak egyfelől a jogszabályokon szelektált tényismeret, másfelől a tényállásokon szelektált jogszabályismeret az előfeltétele, úgy a színopszis is „reflexív tárgyszurrogátumot” lát a jogban. A jog olyan „tárgyilag kettéhasított képződmény”, amelyben a lét a kellésre van vonatkoztatva, azaz „kellésfunkcionálisan hajlik el”, a kellés pedig a létre van vonatkoztatva, azaz „létfunkcionálisan hajlik el” (Horváth 1995: 108). „A jogszociológia módszere a tárgyias széttagolása és a heterogén tárgyi elemek egyesítése révén kíván megragadni egy olyan gondolati képződményt, amely az erre irányított látás által és csak benne él. Nem áll a megismerés útjában, hanem csupán a gondolkodás előtt lebeg” (Horváth 1995: 114). A színopszis tehát, végelemzésben, „pusztán reflexív struktúrafenomén”, fordítójának és jeles értelmezőjének szerencsés megfogalmazása szerint „a perspektíva tüneménye” (Zsidai 1991).

A módszer metodológiai alapjainak kidolgozását követően a monográfia második részében Horváth azonnal próbára is teszi saját elméletét: a jognak és társadalmi alapjainak funkcionális összefüggését vizsgálat alá vonva, megkísérli kiépíteni materiális jogszociológiáját. Teóriájának terjedelmesebb, ám gondolatilag kevésbé eredeti összetevője ez.

Kifejtése során négy fejlődéstípust fogalmaz meg és öt társadalmi objektivációt vesz sorra. A négy fejlődéstípus – Hobhouse tipológiáját követve – a növekedés, a hatásosság, a szabadság és a kölcsönösség. A növekedés a rendszer mennyiségi terjeszkedését, a hatásosság a rendszer célra alkalmasságának növekedését, a szabadság a rendszer elemeinek

akadálytalanabb működését, a kölcsönösség pedig a különböző rendszerek fokozottabb együttműködését jelenti. Az öt társadalmi objektiváció a gazdaság, a harc, a hatalom, a kultúra és az eljárás. A jog kettős viszonyban van az alapját képező társadalmi objektivációkkal: a társadalmi objektivációk egyrészt megteremtik a jog létének szükségletét, másrészt bizonyos fejlettségi szintet elérve maguk is rászorulnak a jog – mint a legfejlettebb eljárás – léteire. A társadalmi objektivációk fejlődése egy pontig segíti, utána viszont akadályozza a jog fejlődését. A csökkenő teljesítmény elvének e szabálya alól két kivétel mutatkozik csupán: az eljárás objektivációjának fejlődése, illetve a kölcsönösség fejlődéstípusa.

Horváth „jogszociológiája”, úgy tűnik, nem a jog tényleges szociológiáját nyújtja: a mű alcímének megfelelően, a „jog társadalom- és történelemelméletét” dolgozza ki.

Szociológia, jogszociológia és a magyar filozófia „szociologizáló hagyománya”

Tanulmányunk zárókérdése, hogy a magyar jogfilozófia vázolt hagyománya, illetve Horváth részletezett jogszociológiája vajon mennyire illeszthető be a magyar filozófia „szociologizáló hagyományának” vonulatába.

A magyar filozófia „szociologizáló hagyománya”, bevezetesként mondjuk el róla, Demeter Tamás konstrukciója és kutatási programja. Az az alapgondolata, hogy a magyar filozófia fejlődésfolyamatának meghatározó összetevője egy, a 20. század elejétől a teljes századon átívelve egészen máig megragadható tradíció: a „szociologizáló hagyomány”. Azok az elméletek tartoznak hozzá, amelyek tág értelemben „szociologizáló” jellegűek, azaz valamiképpen a szellemi teljesítmények, illetve általában a gondolkodás társadalmi beágyazottságát tételezik. A hagyomány több filozófiai irányzatváltást is átélve – más és más irány keretei között újra és újra megfogalmazódva – számos jelentős filozófiai teljesítményben megjelenik és több fontos filozófiai diszciplínában megképződik. Demeter jó évtizede nagyhatású tematikus esszékötetben (Demeter 2011) foglalta össze ez irányú nézeteit, de előtte is, utána is többször foglalkozott a kérdéssel. Előtte tematikus folyóirat-számot állított össze a tárggyal foglalkozó tanulmányokból (Demeter 2008), utána több dolgozatot is szentelt a kérdésnek (Demeter 2012, 2016), majd önálló kismonográfiát publikált a hagyomány részahagyományáról, a zenesztétikától (Demeter 2017). A vállalkozás mindenesetre a magyar filozófia történetének földolgozására irányuló projektumok közül az egyik legfigyelemreméltóbbnak mondható (Perecz 2019), megvalósítása pedig érdekes módszertani problémák fölvetésére teremt alkalmat (Perecz 2021). Ráadásul abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy néhány éve a koncepcióját koncentráltan összefoglaló esszéjéről (Demeter 2020) élénk vita bontakozott ki egy kulturális folyóiratban (Balázs 2020; Bene 2022; Karácsony 2020; Kupa 2022; Mezei 2021; Perecz 2020a; Szelényi 2020; Varga 2020; Wessely 2022).

A „szociologizáló hagyomány” koncepciója tehát a magyar filozófia huszadik századi folyamatainak eredeti ábrázolására tesz javaslatot. A vállalkozás nyilvánvalóan kettős ígérettel kecsegtet: a század magyar bölcséletét egységes narratívában képes elbeszélni, a számba vett bölcséleti munkásságokat pedig – megszabadítva őket a receptív-epigon

jelleg bélyegétől – originális teljesítményként képes tárgyalni. Mindkét szempont a magyar filozófiatörténeti kutatások kiinduló előfeltételét kérdőjelezi meg. A kutatások ugyanis általában abból indulnak ki, hogy a filozófia a magyar kultúra gyöngye területének számít, mivel nincsen hagyománya és nincsenek eredeti teljesítményei. Nem létezik tehát, egyrészt, jelentős magyar filozófiai hagyomány – erről esszénk bevezetőjében beszéltünk is –, az egyes filozófiai teljesítmények nem kapcsolódnak össze egymással, nem szervülnek hagyománnyá, nem is lehet egységes narratívában elmesélni őket. A magyar filozófia története pedig, másrészt, voltaképp recepciótörténet: a magyar filozofálás elsősorban európai szellemi irányzatok átvételét, befogadását, meghonosítási kísérétét jelenti tehát – egy hazai bölcséleti teljesítmény jelentősége ilyenformán csupán a recepció élnkségén-gyorsaságán és önállóságán-eredetiségén múlik. Demeter projektje tehát azt állítja, hogy nem, nem így van. Arra szólít föl: mutassuk meg, hogy igenis van egységes narratívában elmesélhető filozófiai hagyomány; és bizonyítsuk be, hogy ez a hagyomány ráadásul originális teljesítményeket foglal magában. Azt állítja tehát, hogy az elmúlt század magyar filozófiájában igenis fölfedezhető egységes történet, s hogy ez a történet ráadásul autochton, azaz nem a nyugati bölcséletek valamiféle egyszerű utánzásában kimerülő produkciókból rajzolódik ki. A magyar filozófia történetében fölfedezhető egy „szociologizáló” hagyomány: azoknak az elméleteknek az egymást követő sora, amelyek mindegyike, így vagy úgy, az elméletek társadalmi beágyazottságát hangsúlyozza. A 20. század legelejétől, végigívelve az egész századon, egészen máig számos bölcselő akad, akinek a munkásságában fölfedezhető, és több bölcséleti diszciplína mutatkozik, melynek a keretei között körvonalazódik ez a törekvés. Ha összeolvassuk a bölcselők munkásságát és áttekintjük a diszciplínák anyagát, egységes-kerekded történetet tudunk elmesélni és fontos-jelentős teljesítményekről tudunk beszámolni.

Az esszékötet rajzolta elegáns panoráma Palágyi Menyhért antipszichologizmusától és a fiatal Lukács György szociális konstruktivizmusától egészen a jelentős kortársi produkciókig, elsősorban Nyíri Kristóf munkásságáig húz nagyvonalú ívet: a kommunikáció-filozófiától és a tudományfilozófiától az esztétikáig és a filozófiai antropológiáig számos bölcséleti diszciplínában mutatva ki a vonulat hatását (Demeter 2011). A hazai zeneesztétika történetét a hagyományba illesztő kismonográfia pedig az irányzati váltásokat villantja föl, a pozitívizmustól kezdve a szellemtörténeten keresztül a marxizmusig, majd a „posztmarxizmusig” (Demeter 2017).

Tekintsünk el most Demeter konstrukciójának vitatható összetevőiről: hogy tudniillik amiről beszél, az mennyiben magyar, és mennyiben hagyomány? Mennyiben sajátosan magyar, amikor a definiálása során épp maga utal általában a nyugat-európaítól eltérő élményanyag megképezte tapasztalatra, a nem sajátképpen nemzeti, hanem valamiféle regionális tapasztalat által kialakuló attitűdre? És mennyiben összefüggő hagyomány, amikor a szereplőt, mint megint maga fogalmaz így, csupán a rájuk közösen jellemző úgymond „reflektálatlan” „affinitás” kapcsolja egymáshoz? (Percz 2020a)

Kérdezzük csupán azt, hogy vajon mi a viszonya a jogfilozófiai hagyománynak ehhez a „szociologizáló”, mondjuk most inkább így, vonulathoz. A jogfilozófiai hagyomány, látuk, valóban szerves tradíciót képez meg: szereplői vajon behelyezhetők-e szociologizáló gondolkodók említett sorába?

Válaszunk – meglehet, nem egészen magabiztos válaszunk –, hogy nem, nemigen. Nem gondolnánk, hogy jogfilozófusainknak a „szociologizálók” között lehetne a helye. Határozottabban: a magyar jogfilozófiai hagyomány képviselői nem játszanak konstruktív szerepet a magyar filozófia „szociologizáló hagyományában”.

Első pillantásra a négy főszereplő közül háromnak a munkássága látszik affinitást mutatni a szociologizálással: Pikleré, Somlóé és Horváthé; alkotó korszakának egy-egy szakaszában Pikler is, Somló is szociológiát művel, Horváth fő műve pedig jogszociológiai irányú. Moór erősen spekulatív neokantiánus rendszere és új kultúrfilozófiai tájékozódása nyilvánvalóan távolabb áll a szociológiai irányultságtól.

Szociológia? Pikler a maga belátásos elméletét a jog keletkezését és fejlődését tárgyaló, szándéka szerint szociológiai magyarázóelméletet megképző monográfiájában fejti ki. Somlónak az állami beavatkozás és az individualizmus viszonyát tárgyaló monográfiája hasonlóképp kétségtelenül szociológiai munka; ebben a korszakában maga Somló is szociológusként tekint önmagára (Percz 2020b). Ha a jogászai társadalomelméleteket is szociológiának tekintjük, ezeket nyugodtan lehet szociológiai munkáknak minősíteni.

Jogszociológia? Horváth nagyszabású monográfiája, noha címében jogszociológiáról beszél, voltaképp, alcíme szerint is, inkább a „jog társadalom- és történelemelméletét” kifejtő munka. Ha a jogszociológiát, mint legjelentősebb kortársi-közelmúltbeli hazai művelője fölfogja, a „jogról való gondolkodás” és a „jogászai gondolkodás” szemléletet egyként meghaladó, a jogot egyszerre kívülről és belülről tekintő szemlélet megnyilvánulásának tekintjük (Kulcsár 1997), nos, akkor Horváth jogszociológiája semmiképp sem par excellence jogszociológiai munka. Roppant spekulatív absztrakciós szinten megmaradó fejtegetései a jognak inkább, ismételjük, valamiféle társadalomelméletével és történelemelméletével szolgálnak.

Mindenesetre, akármilyen kiterjesztően értelmezzük is az említett munkák teoretikus státuszát, a „szociologizáló hagyományban” mégis aggályos volna elhelyezni őket. Demeter konstrukciójában a „szociologizálás” egyfelől, tartalmilag, azt jelenti, hogy „a szellemi teljesítmények” – és általában: a gondolkodás – szociológiai beágyazottságának kérdései képezik az ide sorolható „életművek metszetét”, másfelől, tudásszociológiailag, hogy mindez a „társadalmi viszonyok következményeként” látszik megjelenni: az az attitűd az alapja, amely a polgári-liberális intézmények hiányának-gyöngeségének, illetve a racionális-individuális észhasználat ennek folytán kialakuló esendőségének tapasztalata nyomán alakul ki (Demeter 2011: 34–35).

Ami minket illet tehát, mi nem gondoljuk ezt sem Pikler és Somló, sem Horváth teljesítményéről – sem tartalmilag, sem tudásszociológiai értelemben. A magyar jogfilozófiai iskola, ismételjük, megítélésünk szerint nem játszik konstruktív szerepet a magyar filozófia „szociologizáló hagyományában”.

Hivatkozott irodalom

Balázs Zoltán (2020): A filozófiai hatásosság. *Országút* 1(18): 16–18.

Bene Adrián (2022): A dogmatikusok nélküli filozófia álma: Hozzászólás a magyar filozófia szociologizáló hagyományáról szóló vitához. *Országút online* (2022. július 22.). Interneten: <https://orszagut.com/tudomany/adogmatikusok-nelkuli-filozofia-alma-3158> (letöltve: 2023. október 1.).

- Demeter, Tamás (szerk.) (2008): Special Issue on The Sociological Tradition of Hungarian Philosophy. *Studies in East European Thought* (60): 1–175. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11212-008-9043-1>
- Demeter Tamás (2011): *A szociológizáló hagyomány. A magyar filozófia főárama a XX. században*. Budapest: Századvég.
- Demeter Tamás (2012): A magyar filozófia szociológizáló hagyománya. In *A társadalom aspektusai. Társadalomelméleti tanulmányok Lendvai L. Ferenc köszöntésére*. Demeter Tamás és Hell Judit (szerk.). Budapest: Áron, 13–38.
- Demeter Tamás (2016): Ami a szociológizáló hagyományból kimaradt. In *Az értelem anyanyelvén. Magyar filozófusok a 20. és 21. században*. Rigán Lóránd és Ungvári Zrínyi Imre (szerk.). Kolozsvár: Komp-Press – Korunk, 35–54.
- Demeter Tamás (2017): *A társadalom zenei képe. A magyar zeneesztétika szociológizáló hagyománya*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa.
- Demeter Tamás (2020): A szociológizáló hagyomány körvonalai. *Országút* 1(8): 13–16.
- Hell Judit, Lendvai L. Ferenc és Percz László (2000): *Magyar filozófia a XX. században. Első rész*. Budapest: Áron.
- Horváth, Barna (1934): *Rechtssociologie. Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre der Rechts*. Berlin-Grunewald: Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte.
- Horváth Barna (1941): A jogszociológia útja. *Társadalomtudomány* 21(1): 43–74.
- Horváth Barna (1995): *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Budapest: Osiris.
- Karácsony András (2020): Nem csúszik le mindenki a lejtőn. *Országút* 1(19): 14–15.
- Kulcsár Kálmán (1997): *Jogszociológia*. Budapest: Kulturtrade Kiadó.
- Kupa László (2022): Ami a kánonból kimaradt. *Országút* 3(3): 15–17.
- Mezei Balázs (2021): A döntő vonal. *Országút* 2(14): 40–42.
- Percz László (1998): A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth. *Századvég* (10): 73–94.
- Percz László (2017): Állambölcseleti töredék. *Magyar Tudomány* 178(10): 1324–1327. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.178.2017.10.18>
- Percz László (2019): Diszciplínatörténet, alulnézetből. A magyar filozófia történetírásának elmúlt negyedszázada. *2000 – Irodalmi és Társadalmi Havi Lap* 31(3): 3–21.
- Percz László (2020a): A magyar hagyomány kérdőjelei. Megjegyzések Demeter Tamás esszéjéhez. *Országút* 1(17): 16–18.
- Percz László (2020b): Filozófusidentitások. Somló Bódog és gróf Révay József. In *Lábjegyzetek Platonhoz 18. Az identitás*. Daróczy Enikő és Laczkó Sándor (szerk.). Szeged: Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státusz, 355–362.
- Percz László (2021): Módszertani megoldások a magyar filozófiatörténeti kézikönyvekben. In *Reneszánsz – kezdet és vég. Magyar filozófiatörténeti írások*. Percz László. Budapest: Osiris, 110–124.
- Percz László: (2023): Somló Bódog: Gondolatok az első filozófiáról. *Magyar Tudomány* 184(5): 676–678. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.184.2023.5.12>
- Pethő Sándor (2021): Egy tetszhalott mű utóélete. Somló Bódog és a *Gedanken zu einer ersten Philosophie*. In *Gondolatok az első filozófiáról*. Somló Bódog. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 103–149.
- Szabadválvi József (1994): *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Budapest: Osiris – Századvég.
- Szabadválvi József (szerk.) (1995): *Portrévázlatok a magyar jogbölcséleti gondolkodás történetéből*. Miskolc: Bíbor.
- Szabadválvi József (2011): *A magyar jogbölcséleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Budapest: Gondolat.
- Szabadválvi József (2014): *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*. Budapest: Gondolat.
- Szabó Imre (1973): *Pikler Gyula*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szelényi Iván (2020): Mennyire magyar a szociológizáló hagyomány? *Országút* 1(14): 12–13.
- Takács Péter (2016): Somló Bódog államelméletei. Az állam az örökkévalóság és a pillanat nézőpontjából. In *Állambölcseleti töredék. Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírt tervezett Állambölcseletből*. Budapest: Gondolat, 169–187.
- Varga Péter András (2020): A magyar filozófia hagyományai. *Országút* 1(16): 10–12.
- Wessely Anna (2022): Nem szociológia, személyes társadalmi tapasztalat. *Országút online* (2022. augusztus 16.). Interneten: <https://orszagut.com/tudomany/nem-szociologia-szemelyes-tarsadalmi-tapasztalat-3159> (letöltve: 2023. október 1.)

- Zsidai Ágnes (1991): A perspektíva tüneménye. Horváth Barna jogfilozófiája. *Világosság* 32(12): 917–927.
- Zsidai Ágnes (1995): Tiszta jogszociológia. In *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Horváth Barna. Budapest: Osiris, 11–60.
- Zsidai Ágnes (2008a): *A tiszta jogszociológia. Horváth Barna szinoptikus jogbölcsélete*. Budapest: Szent István Társulat.
- Zsidai Ágnes (2008b): *Jogbölcséleti torzó. Bibó István jogelméletének rekonstrukciója*. Budapest: Szent István Társulat.

Perecz László

filozófus, jogász, egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem GTK – Eötvös Loránd Tudományegyetem GTK (Budapest)